

Arap Dilinde Tazmîn

Dr. Aydın TEMİZER*

Özet

Arapça gramerinde, ister fiil ister isim isterse harf olsun bir lafzın anlamının, bir diğerinin anlam çerçevesine dahil edilmesi; Arap edebiyatında ise, şiir veya nesir türlerinden bir edebî esere başka bir eserden alıntı yapılması tazmîn terimiyle ifade edilir. Tazmîn, Arapça gramerinde müfredatta sözkonusu iken, Arap edebiyatında mürekkebatta mevzûbahistir.

Anahtar Kelimeler: Arap dili ve edebiyatı, tazmîn, îdâ', refv, harf-i cerr, iktibas.

Abstract

In Arabic grammar, tazmîn as a term is to include meaning of verb, noun or letter to meaning of the others. In Arabic rhetoric, tazmîn is to quote something from one book and adapt it to poem or prose. This term occurs in not compound words in Arabic grammar while it is mentioned in compound words in Arabic rhetoric.

Key Words: Arabic language and its rhetoric, tazmîn, îdâ', rafv, proposition, quotation.

Bu çalışmada ele alacağımız tazmîn mevzûu, esasen Türkçe bir makale suretinde yayımlanmıştır.¹ Ancak sözkonusu makale, tazmîn bahsini sadece nahiv (Arapça grameri) açısından değerlendirmiş, belâgat (Arap edebiyatı) yönünü ele almamıştır. Oysa tazmîn, belâgatta da yeri olan bir konudur. Dolayısıyla biz, bu yönü de dikkate alarak, Arap dilinde tazmîn bahsinin tetkik edilmesi gerektiğini düşünüyoruz.

I. Anlamı

Arapça'da "kefil oldu" anlamındaki (ضَمِينٌ) fiilinden² tef'îl bâbına sokularak türetilmiş olan tazmîn (تَضْمِينٌ) kelimesi sözlükte, "malzemenin bir kap içine koyul-

* M.Ü. İlahiyat Fakültesi, Arap Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Öğretim Görevlisi.

¹ İlgili makale için bk. Ahmed Yüksel, "Arap Dilinde Tazmîn", *Nüsha Dergisi*, sy. 4, 2002.

² Ezherî, Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed b. Ezher Herevî (370/980), *Tehzîbü'l-luga* (thk. Ahmed Abdülalîm Berdûnî), yy., ty., XII, 49; Cevherî, Ebû Nasr İsmail b. Hammad (400/1009), *es-Sihâh fi'l-luga=es-Sihâh tâcü'l-luga ve sihâhu'l-Arabiyye=Tâcü'l-luga=Sihâhü'l-luga* (thk. Ahmed Abdülgafur Atkar), Beyrût 1990, VI, 2155; İbn Manzûr, Cemâlüddîn Ebû'l-fadl Muhammed b. Mükerrrem (711/1312), *Lisânu'l-Arab* (thk. Âmir Ahmed Haydar), Beyrût 2003, XIII, 313.

ması gibi, bir şeyin kapsamlı bir başka şey içine katılması” mânâsına gelirken;³ nahiv ıstılâhı/terimi olarak, “bir fiilin asıl anlamının diğer bir fiile kazandırılması, bir lafzın başka bir lafza ait hakiki anlamı yüklenmesi” mânâsına gelir.⁴ Ayrıca bazı dilciler tazmîni; “bir lafzın, hakîkî anlamını kaybetmeden diğer bir lafzın mânâsında kullanılmasıdır”⁵ diye tanımlarken; kimi dilciler de “bir lafzın, anlamını kapsadığından dolayı diğerinin yerine kullanılmasıdır” şeklinde tarif etmişlerdir.⁶ Son üç tanımda *lafız* ifadesinin mutlak sûrette kullanılması, tazmînin sadece fiillere özgü olmayıp, isimler ve hatta harfler için de geçerli olduğunu göstermektedir.⁷ Buradan hareketle nahivde geçerli olan tazmîni, fiil, isim ve harfin tazmîni sûretinde üç yan başlık altında ele alacağız.

Belâgat terimi olarak tazmîn ise; “bir beytin veya bir sözün mânâsını kuvvetlendirmek için başka bir beyit yahut kelâmdan alıntı yapılması ya da bir beytin/mısrâ’ın anlamının kendinden sonra gelen beyit veya mısrâ’ ile tamamlanmasıdır”⁸ şeklinde ifade edilebilir. Buraya kadar verdiğimiz ıstılâhî tanımlar doğrultusunda tazmîni gruplandırmaya geçebiliriz.

II. Çeşitleri

Bilindiği gibi Arap dilinde tazmîn, gramer ve belâgat/edebiyât alanı olmak üzere iki sahada mütâlaa edilir. Gramer sahasında tazmîn, müfredâtta/ kelimelerde sözkonusu olurken, belâgat alanında terkîb ve cümlelerde mevzûbahistir.⁹

A. Nahivde Tazmîn

Arapça gramerinde bir lafza başka bir lafzın mânâsı kazandırılarak, sözkonusu lafız diğerinin anlam çerçevesine dahil edilir. Tazmîn adı verilen bu kullanımla, kelâmda her iki mânâyı da vurgulama amacı güdülür. Bu sayede iki kelimenin gerçekleştireceği görev tek bir kelimeyle yerine getirilmiş (îcâz) olur. Bu yönüyle

³ Münâvî, Zeynüddîn Muhammed Abdurrauf b. Tâcîlârîfîn b. Ali (1031/1622), *et-Tevkîf alâ mühimmâti't-ta'ârîf* (thk. Muhammed Rıdvân Dâye), Beyrût 1990, s. 181; Ahmed Matlûb, *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-belâgiyye ve tetavvuruhâ*, Bağdâd 1986, II, 260.

⁴ Ebu'l-Bekâ, Eyyûb b. Musa Hüseyînî Kefevî, (1095/1684), *Külliyyâtü Ebi'l-Bekâ* (thk. Muhammed Mısrî, Adnan Dervîş), Beyrût 1993, s. 266.

⁵ *a.g.e.*, s. 266.

⁶ *a.g.e.*, s. 266; Hasan, Abbas, *en-Nahvü'l-vâfi*, Kâhire, t.y., II, 565.

⁷ Ebu'l-Bekâ, *Külliyyât*, s. 266.

⁸ Cürçânî, Ebu'l-Hasan Seyyid Şerîf Ali b. Muhammed b. Ali (816/1413), *Ta'rifât*, Beyrût 1983, s. 60.

⁹ Matlûb, *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-belâgiyye ve tetavvuruhâ*, II, 263.

tazmîn kinâyeden ayrılır.¹⁰ Tazmînin cârî bulunduğu ilgili lafız, fiil, isim veya harf olabilir.¹¹

1. Fiilin Tazmînî

Tazmînin geçerli olduğu lafız fiil olabilir. Örneğin, ﴿ثُمَّ بَعَثْنَا مِنْ بَٰرِئَاتِنَا﴾ Sonra onların ardından Mûsâ'yı, apaçık mucizelerimizle Fir'avun ve onun ileri gelen adamlarına peygamber olarak gönderdik. Ancak o mucizeleri inkâr ederek kendilerine yazık ettiler. Bak, bozuncuların sonu nasıl oldu.¹² ﴿وَمَا مَنَعَنَا أَنْ نُرْسِلَ بِالْآيَاتِ إِلَّا أَنْ كَذَّبَ بِهَا﴾ İnkârcıların keyfî olarak istedikleri mu'cizeleri göndermeyişimizin tek sebebi, daha önceki kâfirlerin bu gibi mu'cizeleri yalanlamış olmalarıdır. Nitekim Semud halkına açık bir mu'cize olarak o dişi deveyi verdik de onu inkâr ederek kendilerine yazık ettiler. Biz o âyetleri sadece korkutmak için göndeririz.¹³ âyetlerinde geçen (ظلم) “z-l-m” fiili, hakîkî anlamı olan “zulmetti” mânâsında kullanılırken (ب) harfi cerrini almaz. Oysa burada almıştır. Bu bize, tazmîn çerçevesinde ikinci bir anlamın sözkonusu olduğunu göstermektedir. O da, ilgili âyetlerin meâllerinde zikrettiğimiz “inkâr” mânâsıdır. Âyette kastedilen inkâr anlamı aynı zamanda, bir şeyi uygun olmadığı yere koymak mânâsındaki zulüm kelimesinin anlam kapsamına dahildir. Zira sözkonusu muhâtaplar îmânın yerine küfrü koymakla zulmetmişlerdir.¹⁴ Tazmînin tanımında da değindiğimiz gibi, (ظلم) “z-l-m” fiili, ilk anlamı kalıcı olmak üzere, (ب) harfinin kullanılmasıyla ikinci bir anlam kazanmıştır.¹⁵

Aynı şekilde, ﴿وَأَتُوا النَّيْمَ أَمْوَالَهُمْ وَلَا تَتَبَدَّلُوا الْخَبِيثَ بِالطَّيِّبِ وَلَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَهُمْ إِلَىٰ أَمْوَالِكُمْ﴾ Yetimlere mallarını verin, temizi (helali) murdarla (haramla) değiştirmeyin, onların mallarını kendi mallarınıza katarak yemeyin. Çünkü böyle

¹⁰ İbn Hişâm Ensârî (761/1359), *Mugni'l-lebîb an kütübî'l-eârîb* (thk. Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd), Beyrût 2006, II, 609; Ebu'l-Bekâ, *Külliyât*, s. 267; Hasan, *en-Nahvü'l-vâfi*, II, 577, 579; Abdülganî Dakr, *Mu'cemü'l-kavâidi'l-arabiyye fi'n-nahv ve't-tasrif ve züyyile bi'l-ımlâ*, s. 161.

¹¹ Zerkeşî, Ebû Abdullah Bedreddîn Muhammed b. Bahadır b. Abdullah (794/1392), *el-Burhân fi ulûmi'l-Kur'ân* (thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhim), Beyrût 1972, III, 338; Matlûb, *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-belâgiyye ve tetavvuruhâ*, II, 263.

¹² el-A'râf, 7/103.

¹³ el-İsrâ, 17/59.

¹⁴ Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Cârullah Mahmûd b. Ömer b. Muhammed (538/1143), *Keşşâf* (thk. Muhammed Abdusselâm Şahin), Beyrût 2003, II, 131; Âlûsî, Ebu'l-fadl Şihâbüddîn Mahmûd (1270/1853), *Rûhu'l-meânî* (thk. Ali Abdalbârî Atıyye), Beyrût 2005, V, 18.

¹⁵ Dakr, *Mu'cemü'l-kavâidi'l-arabiyye*, s. 161.

yapmanız gerçekten büyük günahdır”¹⁶ âyetinde tazmîni sağlayan (إلى) harfidir. Bu harf normalde (أكل) fiili ile kullanılmaz. Ancak burada varolan kullanım bize, tazmîni ve dolayısıyla ikinci bir anlamı çağrıştırmaktadır ki, bu da ayetin meâlinde yer alan “katmak” mânâsıdır.¹⁷

Fiilde tazmîne son bir örnek verecek olursak, ﴿عَيْنًا يَشْرَبُ بِهَا عِبَادُ اللَّهِ﴾ “Bu, Allah’ın seçkin kullarının lezzet alarak içtikleri bir kaynaktır...”¹⁸ âyetinde geçen (يَشْرَبُ) “içmek” fiili (يَلَذُّ) “lezzet almak” fiilinin anlamını da içermektedir. Çünkü (يَشْرَبُ) fiili mef’ûlünü harf-i cersiz alır. Oysa burada mef’ûlünü (ب) harf-i cerrî ile almıştır. Bu durum, tazmîn sûretinde ikinci olarak (يَلَذُّ) “lezzet almak” mânâsına işaret etmektedir.¹⁹

Yukarıda ele aldığımız örneklerde bulunan sözkonusu fiillerin, başka bir harf-i cerr ile müteaddî olması Arap dilcileri tarafından iki şekilde yorumlanmıştır. 1. Bazı dilciler, harflerin birinin diğeri yerine kullanıldığı görüşünü benimsemişler. 2. Kimi nahiv âlimleri de fiillerin birinin anlamının, diğerrinin mânâsına, tazmîn kabîlinden, dahil edildiğini savunmuşlar, bunu iddia ederken, fiillerde anlam boyutunun daha geniş ve kullanım sahasının daha çok olduğunu ileri sürmüşlerdir.²⁰

Ayrıca, tazmînde bir kelimeyle iki anlamın ifade edilmesi noktasında; zikredilen (melfûz) lafzın mı, yoksa mahzûf kılınan (melhûz) lafzın mı asıl olduğu konusunda, bazıları mahzûf kılınanın asıl, zikredilenin tâbi konumunda bulunduğunu belirtirken,²¹ bazıları da bunun tam tersini ifade etmişler, “melhûz fiilin anlamı, mezkûr fiilin fâilinden hal yapılıır” demişlerdir.²² Kimileri ise, makâma göre birinin asıl diğerrinin tâbi olabileceğini kaydetmişlerdir.²³ Biz de bu son tesbitin daha isabetli olduğunu düşünüyoruz.

Bu doğrultuda yukarıda örnek olarak verdiğimiz âyetlerde melfûz olan fiil asıl, mahzûf bırakılan lafız tâbi iken; aşağıdaki ifadede mahzûf kılınan asıl, melfûz olan

¹⁶ en-Nisâ, 4/2.

¹⁷ Ebu'l-Bekâ, *Külliyâtü Ebi'l-Bekâ*, s. 267; Dakr, *Mu'cemü'l-kavâidi'l-arabiyye*, s. 161.

¹⁸ el-İnsân, 76/6.

¹⁹ Semîn Halebî, Ahmed b. Yûsuf (756/1355), *ed-Dürrü'l-masûn fi ulûmi'l-Kitâbi'l-Meknûn* (thk. Ahmed Muhammed Harrât), Dimâşk 1994, X, 600; Burada ayrıca, (ب) cerr harfinin (من) anlamında olduğu da ifade edilmiştir. (Zerkeşî, *el-Burhân fi ulûmi'l-Kur'an*, III, 338)

²⁰ Zerkeşî, *el-Burhân fi ulûmi'l-Kur'an*, III, 338; bu konudaki görüş ve değerlendirmeler için bk. Ahmed Yüksel, “Arap Dilinde Tazmîn”, *Nüşa Dergisi*, sy. 4, 2002, s. 134.

²¹ Örnek ve değerlendirmeleri için bk. Zerkeşî, *el-Burhân*, III, 342-343.

²² Bu konudaki değerlendirmeler için bk. Hasan, *en-Nahvü'l-vâfi*, II, 568-573.

²³ Örnek ve değerlendirmeleri için bk. Ebu'l-Bekâ, *Külliyâtü Ebi'l-Bekâ*, s. 267; Hasan, *en-Nahvü'l-vâfi*, II, 565.

tâbi konumundadır. Bu husûsiyetler ilgili metinlerin Türkçe tercemelerin de görülmektedir. (سَمِعَ اللهُ لِمَنْ حَمِدَهُ) “Allah kendisine hamdedeni işiterek ona icâbet eder” sözünde (سَمِعَ) “işitti” fiili, (اسْتَجَابَ) “icâbet etti” fiilinin anlamını almıştır. Bunu göstergesi (ج) harf-i cerridir. Çünkü (سَمِعَ) fiili normalde mef’ûlünü, (ج) harf-i cerri olmaksızın, doğrudan (binefsihî) alır.²⁴

2. İsmi Tazmînî

Mütekaddim belâgatçılardan Rummânî (384/994) tazmînî, “bir anlamın, varolduğunu gösteren herhangi bir isim veya sıfat zikredilmeksizin, bir lafızda bulunmasıdır” şeklinde tarif eder.²⁵ Bu tanıma göre tazmîn iki çeşittir. 1.Yapısı itibariyle lafzın, açıkça belirtilmese de, sözkonusu mânâyı içermesidir. Meselâ, (معلوم) “ma’lûm” lafzının zorunlu olarak (bililtizâm) (عالم) “âlim” anlamını ihtivâ etmesi böyledir. 2. Herhangi bir lafzın, işaret ettiği anlamı taşıması için, zorunlu olarak kapsadığı anlamdır. Meselâ, (ضارب) “vuran” sıfatının olabilmesi aynı zamanda (مضروب) “vurulan” anlamının bulunmasını zorunlu kılmaktadır.²⁶ Görüldüğü üzere ilgili lafız, kıyas yoluyla bir diğer anlamı da tazammun etmektedir.

Müteahhir belâgat alimlerinden Taftazânî (792/1389), ﴿وَهُوَ اللهُ فِي السَّمَوَاتِ وَفِي الْأَرْضِ﴾ “O, göklerde ve yerde tek ma’bûddur.”²⁷ âyetinde geçen (الله) lafzının hakîkî anlamıyla değerlendirilemeyeceğini, mecâzen içerdiği “ma’bûd” sıfatı mânâsında düşünülebileceğini belirtmektedir. Çünkü (الله) lafzı, sıfatların anlamlarını ihtivâ eden bir alem (özel isim) olup herhangi bir sıfat değildir. Aynı özellik (هو خاتم من طي) “O Tayy’lı Hâtem’dir” sözünde de geçerlidir. Şöyle ki, burada (خاتم) özel ismi, (جواد) “cömert” sıfat anlamını da içermektedir.²⁸ Yukarıda verdiğimiz iki örnekte de, ilgili özel isimlerin içerdiği sıfatlara önceden muttali olma (ihbâr) sözkonusudur.

Bu bağlamda bir lafzın, hakîkî anlamını kaybetmeden diğer bir lafzın mânâsında kullanılması da (mecâz) tazmîn çerçevesinde değerlendirilmiştir.²⁹

²⁴ Hasan, *en-Nahvü'l-vâfi*, II, 566.

²⁵ Rummânî, Ebü'l-Hasan Ali b. İsa b. Ali el-Bağdâdî (384/994), *en-Nüket fi i'câzi'l-Kur'ân (Selâsü resâil fi i'câzi'l-Kur'ân içinde)*, (thk. Muhammed Ahmed Halefullah, Muhammed Zaglûl Selâm), Kâhire, t.y., s. 94; Süyûtî, Ebu'l-Fadl Celâlüddîn Abdurrahman b. Ebî Bekr (911/1505), *Mu'terekü'l-akrân fi i'câzi'l-Kur'ân*, thk. Ali Muhammed Bicâvî, y.y., 1973, I, 398.

²⁶ Rummânî, *en-Nüket fi i'câzi'l-Kur'ân (Selâsü resâil fi i'câzi'l-Kur'ân içinde)*, s. 94-95; Matlûb, *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-belâgiyye ve tetavvuruhâ*, II, 262.

²⁷ el-En'âm, 6/3.

²⁸ Ebü'l-Bekâ, *Külliyâtü Ebi'l-Bekâ*, s. 266; Hasan, *en-Nahvü'l-vâfi*, II, 564.

²⁹ Ebü'l-Bekâ, *Külliyâtü*, s. 266; Hasan, *en-Nahvü'l-vâfi*, II, 565.

Örneğin ﴿حَقِيقٌ عَلَىٰ أَنْ لَا أَقُولَ عَلَىٰ اللَّهِ إِلَّا الْحَقُّ﴾ “Ben, Allah hakkında sadece doğru olanı söylemeye özen gösteririm; bana yakışan da budur.”³⁰ âyetinde ﴿حَقِيقٌ﴾ kelimesine ayrıca, “Yüce Allah, hakkında doğrunun söylenmesine hak sahibidir” gerçeğini ifade maksadıyla (حريص على) “özen gösterme” anlamı yüklenmiştir. Zira yukarıda temas ettiğimiz üzere, ﴿حَقِيقٌ﴾ ismi zorunlu olarak (محقوق) ismini tazammun etmektedir. Böylelikle tazmîn, bir tür mecâz (mecâz-ı mürsel) olmaktadır.³¹ Ancak, bu durumun, mecâzdan ayrı düşünülmesi için tazmîn terimiyle ifade edildiği de kaydedilmiştir.³²

Arapçada (من) soru ismine nefy/olumsuzluk anlamı da katılmıştır.³³ Kur’ân-ı Kerîm, nazım ve nesir türü edebî eserlerde bunun pek çok örneği vardır. Bakara sûresinde geçen ﴿وَمَنْ يَزْعُبْ عَن مِّلَّةِ إِبْرَاهِيمَ إِلَّا مَن سَفِهَ نَفْسَهُ﴾ “Kendini bilmeyen ahmaktan başkası İbrahim’in dininden yüz çevirmez.”³⁴ âyeti bunun örneklerinden biridir. Ayrıca Züheyr b. Ebî Sülmâ’nın (609 m.) aşağıdaki beytinin ilk kısmı (من) soru ismine nefy anlamının yüklendiği nazım türüne örnek verilebilir.

وَمَنْ يَجْعَلُ الْمَعْرُوفَ مِنْ دُونِ عَرِضِهِ ... يَفِزُهُ وَمَنْ لَا يَتَّقِ الشَّتْمَ يُشْتَمَ

“Sülalesinin şerefi sözkonusu olunca doğruyu tercih etmeyenin o şerefi de elden gider, insanlara sövmekten sakınmayan ise, başkalarının sövmesine maruz kalır.”³⁵

3. Harfin Tazmînî

Tazmînin harfler için geçerli olduğu da kaydedilmiştir.³⁶ Mesela, ﴿مَا تَنْسَخُ مِنْ آيَةٍ﴾ “Biz, bir âyetin hükmünü yürürlükten kaldırır veya onu unutturursak (ertelersek), mutlaka daha iyisini veya benzerini getiririz.”³⁷ âyetindeki (ما) harfi, (ن) şart edatının anlamını içerdiği için kendisinden sonra gelen (تَنْسَخُ) fiili meczûm olmuştur.³⁸

³⁰ el-A'râf, 7/105.

³¹ İbn Abdüsselam, Ebû Muhammed İzzüddîn Abdülazîz b. Ebu'l-Kâsım Sülemî (660/1262), *Mecâzü'l-Kur'ân=el-İşâre ile'l-i'câz fi ba'di envâ'i'l-mecâz* (thk. Mustafa Muhammed Hüseyin Zehbî), London 1999, s. 127; Hasan, *en-Nahvü'l-vâfi*, II, 569.

³² Zerkeşî, *el-Burhân fi ulûmi'l-Kur'ân*, III, 339.

³³ Bu konuda geniş malumat ve değerlendirmeler için bk. İbn Hişâm, *Mugni'l-lebîb an kütübî'l-eârîb*, I, 358-360.

³⁴ el-Bakara, 2/130.

³⁵ İbn Abdüsselam, *Mecâzü'l-Kur'ân*, s. 134-135.

³⁶ Zerkeşî, *el-Burhân fi ulûmi'l-Kur'ân*, III, 338; Matlûb, *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-belâgiyye ve tetavvuruhâ*, II, 263.

³⁷ el-Bakara, 2/106.

³⁸ Ebû'l-Bekâ, *Külliyât*, s. 266; Hasan, *en-Nahvü'l-vâfi*, II, 565; Şart edatı olan (ما) harfi hakkında bkz. İbn Hişâm, *Mugni'l-lebîb an kütübî'l-eârîb*, I, 332.

Tazmînin semâi mi, yoksa kıyâsî mi olduğu hususunda dil bilginleri farklı görüşler ileri sürmüşlerdir.³⁹ Kıyâsî olduğu noktasında görüşler ağırlık kazanmış, hatta semâi olsa bile iştihâr etmesinden dolayı kıyâsî kabul edileceği de dile getirilmiştir.⁴⁰ Mısır'da toplanan "Mecmau'l-luga el-Arabiyye" tazmînin, şu üç şartın bulunması halinde kıyâsî olarak kabul edilebileceğini ifade etmiştir. 1. Tazmîne bahis konusu olan iki fiil arasında bir münâsebetin/ilginin bulunması. 2. Münâsebetin olduğuna dair kaifnenin/îpücunun mevcûdiyeti. 3. Sözkonusu tazmînin belâgat zevkine uyması.⁴¹

Tazmîn ameliyesi zarûret halinde icrâ edilir. Ancak sözkonusu lafzın, asıl anlamında kullanılması mümkün ise, bu kullanımı tercih etmek daha uygun görülmüştür.⁴² Bu da mecâz hakkında söylenen, "bir düşüncenin hem hakikat hem de mecâzla anlatımının mümkün olması durumunda genelde hakikat konumundaki ifade kullanılır" kaydı⁴³ ile benzerlik arz etmektedir.

B. Belâgatta Tazmîn

Arap edebiyatçıları tazmîni, belâgatla ilgili nazım/şiir ve nesir/düzyazı türü eserlerin her ikisinde de mütâlaa ederler.⁴⁴ Ancak Taftazânî, nesirde yapılan alıntıyı tazmîn olarak kabul etmeyip, onu sadece şiire has kılar. Hatta şiirdeki tazmîni "bir başka şiirden alınan kısım" şeklinde sadece şiire ait kabul eder. Şiire nesirden yapılan alıntıyı ise, "akd" terimiyle adlandırır.⁴⁵ Kalkaşandî (821/1418) ise, nesre şiirden yapılan tazmîni "hall" tabiri ile ifade eder.⁴⁶ Bu doğrultuda İbn Hicce (837/1433), nesre âyet ve hadislerden yapılan alıntıyı "iktibas", şiire

³⁹ Bu konudaki görüş ve değerlendirmeler için bkz. Hasan, *en-Nahvü'l-vâfi*, II, 574; Ebu'l-Bekâ, *age.*, s. 266-267.

⁴⁰ Hasan, *en-Nahvü'l-vâfi*, II, 583.

⁴¹ Hasan, *en-Nahvü'l-vâfi*, II, 594.

⁴² Ebü'l-Bekâ, *Külliyât*, s. 266; Hasan, *en-Nahvü'l-vâfi*, II, 565.

⁴³ İsmail Durmuş, "Mecâz", *DİA (Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi)*, İstanbul 2003, XXVIII, 218.

⁴⁴ Askerî, Ebû Hilâl Hasan b. Abdullah b. Sehl (400/1009), *Kitâbu's-sınâateyn=Kitâbe ve şî'r* (thk. Ali Muhammed Becâvî, Muhammed Ebu'l-fadl İbrahim), Kâhire 1952, s. 36; İbnü'l-Esîr, Ebü'l-Feth Ziyâüddîn Nasrullah b. Muhammed (637/1239), *el-Meseli's-sâir fi edebi'l-kâtib ve's-şâtir* (thk. Ahmed Hûfî, Bedevî Tabâne), Kâhire, t.y., III, 204-205; İbn Ebi'l-İsba', Zekiyyüddîn Abdülâzîm b. Abdülvâhid b. Zafir (654/1256), *Bedî'u'l-Kur'ân* (thk. Hıfî Muhammed Şeref), Kâhire 1957, s. 52.

⁴⁵ Desûkî, Ebû Abdullah Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Arafe (1230/1815), *Hâşiyetü'd-Desûkî alâ muhtasari's-Sa'd* (thk. Halil İbrahim Halil), Beyrût 2002, IV, 314.

⁴⁶ Kalkaşandî, Ebu'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Ali b. Ahmed (821/1418), *Subhu'l-a'sâ fi sînâati'l-inşâ* (thk. Muhammed Hüseyin Şemseddîn), Beyrût 1987, I, 329.

yapılan alıntıları ise, “akd” ve “tazmîn” kavramlarıyla niteler.⁴⁷ Netice itibariyle adlandırma, ister akd, ister hall, isterse iktibas olsun yapılan ameliye, tazmînin terim anlamı çerçevesinde, bir söze başka bir sözü dahil etmektir.

Belâgat sahasında yapılan tazmînler, Arap edebiyatçıları tarafından, makbûl (hasen/memduh) olup olmama (ma’ib)⁴⁸ ve müzdevicin tazmîni⁴⁹ türleri şeklinde üç kategoride ele alınmıştır. Dolayısıyla biz, belâgattaki tazmîni bu doğrultuda tasnif edeceğiz. Ayrıca, Kur’an ve hadisten yapılan tazmînler belâgat kaynaklarında ekseriyetle iktibas kavramı ile ifade edildiğinden bu tazmîn türünü de iktibas başlığı altında inceleyeceğiz.

1. Tazmîn (التضمين)

a. Hasen Tazmîn (التضمين الحسن)

Nazım veya nesirde anlamı pekiştirmek için, başkasının kelâmından bir kısmı/beyti -eğer ilgili kelâm edebiyatçıları arasında meşhûr değilse kaynağını belirterek-⁵⁰ kullanmak ya da bir beytin başka birisinin beytinden kelimeler içermesi⁵¹ tazmîn olarak adlandırılmıştır. Bu çeşit tazmîn, edebî söz söylemede (fesâhatta) güzel bir kullanım (hasen/memduh) olarak kabul edilmiştir.⁵²

Müteahhirûn belâgat âlimlerinin tazmîne çok fazla ilgi duydukları görülmektedir. Onlardan birisi olan Mücîruddîn b. Temîm (684/1285) bu durumu şu beyitleriyle dile getirir.⁵³

أطلع كل ديوان أراه ... ولم أزر عن التضمين طيري
أضون كل بيت فيه معنى ... فشعري نصفه من شعر غيري

⁴⁷ İbn Hicce, Ebû Bekr Muhammed b. Ali (837/1433), *Hizânetü'l-edeb ve gâyetü'l-ereb* (thk. Salâhuddîn Hevârî), Beyrût 2006, II, 460.

⁴⁸ İbnü'l-Esîr, *el-Meseli's-sâir fi edebi'l-kâtib ve's-şâir*, III, 200.

⁴⁹ Matlûb, *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-belâgiyye ve tetavvuruhâ*, II, 264.

⁵⁰ Aksi takdirde yapılan alıntı “serika” (çalıntı) olarak nitelenir. (Kazvîni, Hatîb (739/1338), *el-İzâh fi ulûmi'l-belâga* (thk. Muhammed Abdulkâdir Fâdilî), Beyrût 2007, s. 410; Ebü'l-Bekâ, *Külliyât*, s. 267)

⁵¹ İbn Münkız, Ebü'l-Muzaffer Müeyyidüddeve Üsâme b. Mürşîd (584/1188), *el-Bedî' fi nakdi's-şi'r* (thk. Ahmed Bedevî, Hamid Abdülmecîd), Kâhire 1960, s. 249.

⁵² İbn Reşîk, Ebü Ali Hasan Kayravânî (463/1071), *el-Umde fi mehâsini's-şi'r ve âdâbihî* (thk. Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd), Kâhire 1934, II, 81; İbnü'l-Esîr, *el-Meseli's-sâir fi edebi'l-kâtib ve's-şâir*, III, 200; Nüveyrî, Şihâbuddîn Ahmed b. Abdulvehhâb (733/1333), *Nihâyetü'l-ereb fi funûni'l-edeb*, Kâhire, t.y., VII, 126; Süyûtî, *Mu'terekü'l-akrân fi i'câzi'l-Kur'ân*, I, 398.

⁵³ Safedî, Ebü's-Safâ Salâhuddîn Halil b. Aybek b. Abdullah (764/1363), *el-Gaysü'l-mescem fi şerhi lâmiyyeti'l-acem*, Beyrût, 1990, I, 122; Bekrî Şeyh Emîn, *el-Belâgatü'l-Arabiyye fi sebîhi'l-cedîd*, Beyrût, 1987, III, 115.

“Gördüğüm her şiir dîvânını mütâlaada bulunuyor, hoşuma giden yerlerini alıntılardan kendimi alamıyorum.”

“Anlamını uygun gördüğüm her beyti tazmîn ediyorum. Öyle ki şiirimin yarısı başkasının şiirinden oluşuyor.”

Tazmînin bu türü, alıntı yapılan kısmın miktarına göre bazen îdâ' (إيداع), bazen refv (رفو), bazen de istiâne (استعانة) olarak adlandırılmıştır. Bu doğrultuda tazmîn, îdâ', istiâne ve refv kısımlarına ayrılmış; bir beyit veya daha fazla olan tazmîn istiâne, bir beyitten az yapılan ise, kimi zaman îdâ kimi zaman da refv olarak tanımlanmıştır.⁵⁴ Ancak îdâ' çeşidinin, sadece nesir türü edebî eserlerde bulunduğu ve bu çeşit tazmînde alıntı yapılan beytin ilk ya da son yarısının kullanıldığı belirtilmiştir.⁵⁵ Ayrıca İbn Hicce (837/1433) îdâ'ın tazmînden farklı olduğunu, çünkü tazmînin makbûl görülmeyen (ma'îb tazmîn) çeşidinin de bulunduğunu dile getirir.⁵⁶ Şâir şiirinin yırtığını, başkasının şiirinden bir parça ile yamadığından dolayı tazmîne “refv” adı verildiği de kaydedilir.⁵⁷

Memdûh tazmînde anlamı pekiştirmek için ilave edilen kısım, söz sahibinin amacı (kasd-ı mütekellim) olmayıp sadece kelâmını kuvvetlendirmek gayesiyle kullandığı bir argümandır. Zira, tazmîn edilen unsur sözden çıkarılınca kelâm anlamını yitirmeyecektir.⁵⁸ Örneğin Cahza el-Bermekî'nin (324/935) şarkısında yer alan,

قَمِ فَاسْقِنِيهَا يَا غُلامَ وَعَنْتَنِي ... ذَهَبَ الَّذِينَ يُعَاشُ فِي أَكْثَانِهِمْ

“Ey köle! Kalk, bana içecek sun ve ‘sayesinde yaşanan dostlar göçüp gitti’ şarkısını söyle.”

beytinin ikinci kısmı ona ait olmayıp, Lebîd b. Rebîa'ya (38/658) ait bir beytin başlangıcıdır. Sadece anlamı pekiştirme amacıyla, sözkonusu beyti söyleyen kimsenin halini tasvir etmek üzere eklenmiştir. Söylenilen kelâmın bir parçası olmayıp sözden düşürülünce, ifade edilmek istenen anlamda herhangi bir bozukluk olmamaktadır.⁵⁹

b. Ma'îb Tazmîn (التضمين المعيب)

Şiirde yapılan tazmînin bir çeşidi de, bir beytin anlamının ancak kendinden

⁵⁴ Kazvîni, *el-Îzâh fî ulûmi'l-belâga*, s. 413.

⁵⁵ Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb fî funûni'l-edeb*, VII, 164.

⁵⁶ İbn Hicce, *Hizânetü'l-edeb ve gâyetü'l-ereb*, II, 309.

⁵⁷ Bekrî Şeyh Emîn, *el-Belâgatü'l-Arabîyye fî sevbihe'l-cedîd*, III, 115.

⁵⁸ İbnü'l-Esîr, *el-Meselü's-sâir fî edebi'l-kâtib ve's-şâir*, III, 203.

⁵⁹ İbnü'l-Esîr, *el-Meselü's-sâir*, III, 203.

sonraki beyitle tamamlanmasıdır.⁶⁰ Yani mânânın tam olabilmesi için sonraki beyit evvelkine dahil (tazmîn) edilmektedir. Bu durum mütekaddîm belâgat âlimlerince hoş karşılanmamıştır (mezmûm/kabîh).⁶¹ Çünkü başarılı şiir, anlamları kendi bünyesinde tamamlanan ve bu bakımdan biri diğerine gereksinim duymayan beyitlerden oluşandır.⁶² Diğer bir anlatımla, kadîm şiir teorisine göre her beyit bağımsız bir anlam ifade eder. Beytin anlamı kendisinde tamamlanmayarak akabindeki beyte taşarsa, buna tazmîn adı verilir ve bir kusur olarak görülür.

Ancak İbnü'l-Esîr (637/1239) bu görüşe katılmaz. Çünkü bu gibi kullanımların Kur'an'da mevcûd olduğunu, bazı âyetlerin anlamlarının devamındaki âyetle tamamlandığını belirtir. "Eğer ayıp olsaydı, Kur'an'da böyle bir kullanım bulunmazdı" der ve şu âyetleri örnek gösterir:

﴿فَأَقْبَلَ بَعْضُهُمْ عَلَى بَعْضٍ يَتَسَاءَلُونَ﴾ ﴿قَالَ قَائِلٌ مِنْهُمْ إِنِّي كَانَ لِي قَرِينٌ﴾ ﴿يَقُولُ أَأِنَّكَ لَمِنَ الْمُصَدِّقِينَ﴾ ﴿أِذَا مِتْنَا وَكُنَّا تُرَابًا وَعِظَامًا أَإِنَّا لَمَدِينُونَ﴾

"İşte o zaman, birbirlerine dönerek (dünyadaki hallerini) sorarlar." (51) "İçlerinden biri der ki: «Benim, bir arkadaşımdı»..." (52) "Derdi ki: Sen de (dirilmeye) inananlardan mısın?" (53) "Biz ölüp, kemik ve toprak haline geldiğimiz zaman (diriltilip) cezalandırılacak mıyız?"⁶³ Görüldüğü gibi son üç âyet ancak, bir arada mütalaa edildiği zaman tam olarak anlaşılabilir. İbnü'l-Esîr'in bu görüşüne mukabil şu söylenebilir. Kur'an şiir değildir.⁶⁵ Bu sebeple şiirde eksiklik kabul edilen bir hususun, "Kur'an'da da bu özellik mevcuttur" tarzındaki bir gerekçe ile reddedilmesi doğru bir yaklaşım olmasa gerektir.

Aşağıdaki beyitlerde maîb tazmîn türünün bir örneğini görmekteyiz.

كَأَنَّ الْقَلْبَ لَيْلَةَ قَيْلٍ يُغْدَى ... بِلَيْلَى الْعَامِرِيَّةِ أَوْ يُرَاحُ
فَطَاةَ عَزَّهَا شَرْكَ فَبَاتَتْ ... تُجَاذِبُهُ وَقَدْ عَلِقَ الْجَنَاحُ

"Sohbet gecesinin yarısı veyahut sabahında sevgiliden (Leylâ Âmirî) ayrılış vakti kalbim sanki,..."

⁶⁰ İbn Abdirabbih, Ebû Ömer Ahmed b. Muhammed Kürtubî (328/940), *el-Ikdü'l-ferîd*, Kâhire, t.y., V, 378; Süyûtî, *Mu'terekü'l-akrân fi i'câzi'l-Kur'ân*, I, 398.

⁶¹ İbn Abdirabbih, a.g.e., V, 378; Askerî (400/1009), *Kitâbu's-sinâateyn* s. 36; İbn Reşîk, Ebû Ali Hasan Kayravânî, *el-Umde fi mehâsini's-şi'r ve âdâbihî*, II, 81; Münâvî, Zeynüddîn Muhammed Abdurraûf, *et-Tevkîf alâ mühimmâti't-taârîf*, s. 181.

⁶² Matlûb, *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-belâgiyye ve tetavvurihâ*, II, 261.

⁶³ es-Sâffât, 37/50-53.

⁶⁴ İbnü'l-Esîr, *el-Meseli's-sâir fi edebi'l-kâtib ve's-şâir*, III, 201.

⁶⁵ el-Hâkka, 69/41.

“...kanadı takılıp tuzağa düşerek mahsur kalmış ve geceyi avcının ağında çırpınarak geçiren bir kuş gibidir.”

Şiirde görüldüğü üzere, ilk beytin anlamı ancak ikinci beyitle tamamlanmaktadır.

c. Müzdevicin Tazmîni (تضمين المزدوج)

Peşpeşe gelen ve sonlarındaki ses uyumu dolayısıyla eşleşmiş/benzeşmiş anlamındaki⁶⁶ müzdevic kelimesiyle ifade edilen sözü (مزدوج الكلام) ve düzyazı türü konuşmaları, gerek göçmen gerekse şehirde yaşayan Araplar adeta şiirden daha çok kullanmışlardır. Ancak şiirden yüzde doksanı muhâfaza edilmişken, düzyazı ve müzdevic kelâmın sadece yüzde onu korunabilmiştir. Çünkü hatîb olan kimse, bir mecliste konuştuğu zaman orada bulunanlar konuşulanı ne kadar ezberlemişlerse o kadarı kalmış, diğer kısmı ise unutulup gitmiştir. Şiirde ise durum bunun tam tersidir. Bu doğrultuda, Kuss b. Sâide'nin (600 m.) hutbesi nakledilme husûsunda insanların birbirleriyle adeta yarıştıkları bir kelâm olmasaydı⁶⁷ unutulmaya yüz tutan emsallerinden bu kadar temâyüz etmezdi, denilebilir.⁶⁸ Araplar'ın çok kullandıkları ancak bize pek azı ulaşmış müzdevic kelâma, (له الطِّمُّ وَالرِّمُّ) “Kara ve deniz onundur.”, (له الضَّحُّ وَالرِّيح) “Üzerine güneşin doğduğu ve rüzgarın estiği her şey ona aittir.” ve (له الوَيْلُ وَالْأَيْلُ) “Perişanlık ve inleme onun ayrılmaz parçasıdır.” sözleri örnek olarak zikredilebilir.⁶⁹ Bahis konusu olan sesdeş kelimelerin kullanımı Kur'an, hadîs ve şiirde de vâki olmuştur ki, işte buna müzdevicin tazmîni denir.

Bu tazmîn türünde birbiriyle secili iki lafız, herhangi bir kelâmda geçerli olan esas kâfiye ve seci ölçülerine uyumlu sûrette, o kelâma dahil edilir. Meselâ ﴿...وَجِئْتُكَ مِنْ سَبَإٍ بِنْتًا يَمِينًا...﴾ “...ve sana, Sebe'den kesin bir haber getirdim.”⁷⁰ âyetinde müzdevic ﴿سَبَإٍ بِنْتًا﴾ kelimelerinin tazmîni mevzûbahistir. Hz. Peygamber'in, (المُؤْمِنُونَ هَيِّنُونَ لَيِّنُونَ) “Mü'minler vakarlı ve yumuşak huylu insanlardır.”⁷¹ sözünde ise, (هَيِّنُونَ لَيِّنُونَ) şeklinde iki müzdevic kelimenin kullanıldığını müşâhede etmekteyiz.

⁶⁶ Ahmed Hasan Zeyyât, İbrâhim Mustafa, Hamid Abdülkadir, Muhammed Ali Neccâr, *el-Mu'cemü'l-vasît*, İstanbul, t.y., s. 407.

⁶⁷ Bunun en önemli göstergelerinden biri, Hz. Peygamber'in dahi, onun hutbesini nakletmesidir.

⁶⁸ Kalkaşandî, *Subhu'l-a'sâ fi snâati'l-inşâ*, I, 254.

⁶⁹ İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim (276/889), *Edebü'l-kâtib* (şrh. Ali Fâûr), Beyrût 1988, s. 41.

⁷⁰ en-Neml, 27/22.

⁷¹ İbnü'l-Esîr, Ebü's-Saadât Mecdüddîn Mübarek b. Muhammed (606/1210), *en-Nihâye fi garîbi'l-hadis ve'l-eser* (thk. Mahmûd Muhammed Tanahi), Kâhire, 1963, V, 289. (İbnü'l-Esîr, İbnü'l-A'râbî'nin, Araplar, (هَيْنَ لَيْنَ) ifadelerini övgüde, (هَيْنَ لَيْنَ) ifadelerini ise yergide kullanırlar, dediğini nakletmiştir. Bkz. İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye fi garîbi'l-hadis ve'l-eser*, V, 289)

Aynı şekilde şâirin, müzdevic olan (الْوَهْبُ وَالنَّهْبُ) (اللُّطْفُ وَالْعُنْفُ) kelimelerini, şiirinin aşağıdaki beyitlerine kattığını (tazmîn ettiğini) gözlemlemekteyiz.

تَعَوَّدَ وَسَمَّ الْوَهْبَ وَالنَّهْبَ فِي الْعُلَا ... وَهَذَا نِ وَقَتِ اللَّطْفِ وَالْعُنْفِ دَأْبُهُ
فَفِي اللَّطْفِ أَرْزَاقُ الْعِبَادِ هِبَاتُهُ ... وَفِي الْعُنْفِ أَعْمَارُ الْعُدَاةِ نِهَابُهُ

“Yağmalama da hediye etme de onun şânındandır” “bu ikisi, öfke ve yumuşak hallerinde onun adettir.”

“Yumuşak halinde kullarının rızıkı onun hediyesidir” “sert halinde ise, düşmanlarının ecelleri onun yağmalamasıdır.”⁷²

2. İktibas (الإقتباس)

Şâir ya da yazar bazen, meşhûr olmasından dolayı kaynağını belirtmeksizin sözüne, Kur’ân-ı Kerîm’in bir kelime veya âyetinden⁷³ ya da bir hadîsten tazmîn yapar. Bunda amaç, anlamı pekiştirerek kendi sözlerini daha etkili kılmak ve alıntı yaptığı kelimeler ile kendi sözü arasındaki bağlantı ve uyumu sağlama becerisini ortaya koymaktır. Bu çeşit tazmîn, iktibas (اقتباس) terimiyle ifade edilir.⁷⁴ Meselâ,

إِنْ كُنْتَ أَزْمَعْتَ عَلَيَّ هَجْرِنَا ... مِنْ غَيْرِ مَا جُزِمَ "فَصَبِّرْ جَمِيلٌ"
وَإِنْ تَبَدَّلْتَ بِنَا غَيْرِنَا ... "فَحَسْبُنَا اللَّهُ وَنِعْمَ الْوَكِيلُ"

“Herhangi bir hatamız yokken bizden uzaklaşmaya niyet ettiysen, o halde bize düşen güzelce sabretmektir.”

“Bizim yerimize başkasını tercih ediyorsan, bu durumda da, Allah bize yeter ve O ne güzel vekîldir.”

beyitlerinde görüldüğü gibi, ilk beyitte Yûsuf sûresinin 18. âyetinden, ikinci beyitte Âl-i İmrân sûresinin 173. âyetinden alıntı yapılmıştır.

Bir diğer örnek olarak İbn Senâi’l-Mülk’ün (608/1211) şu beytine bakalım:

رَحَلُوا فَلَسْتُ بِسَائِلٍ عَنْ دَارِهِمْ ... أَنَا "بَاخِعٌ نَفْسِي عَلَى آثَارِهِمْ"

“Ben, onların ardına düşüp kendi kendimi yer dururken, göçüp gittiler de yerlerini yurtlarını sormadım.”

Beyitte görüldüğü gibi şâir, Kur’an’dan olduğunu belirtmeksizin, ﴿فَلَعَلَّكَ بَاخِعٌ﴾ “Şimdi, bu söze inanmazlarsa, demek

⁷² Cürcânî, *Ta’rifât*, s. 60; Münâvî, et-Tevkîf alâ *mühimmâti’t-taârif*, s. 181; Ahmed Matlûb, *Mu’cemûl’l-mustalahât’l-belâgiyye ve tetavvurihâ*, II, 265.

⁷³ İbn Hicce, *Hizânetü’l-edeb*, II, 440.

⁷⁴ Ali Cârîm, Mustafa Emîn, *el-Belâgatü’l-vâdiha*, İstanbul, yy., s. 270; Bu hususta bazı âlimler, şiirde yapılanın tazmîn, düz yazıda yapılanın ise iktibas olacağını ayrıca vurgulamışlardır. (İbn Hicce, *Hizânetü’l-edeb*, II, 444)

sen onların ardına düşüp neredeyse kendi kendini yiyip tüketeceksin!”⁷⁵ âyetinden iktibasta bulunmuştur. Örnekte de görüldüğü üzere, sözkonusu iktibasta bir miktar değişiklik yapmak dil bilginlerince câiz addedilmiştir.⁷⁶

Hız. Peygamber’in sözlerini tazmîn etmek de iktibas terimiyle ifade edilir. Örneğin Ebû Ca’fer Endelûsî (772/1370),

لا تُعَادِ النَّاسَ فِي أَوْطَانِهِمْ ... قَلَّمَا يُزْعَى غَرِيبُ الْوَطَنِ

وإذا ما شئتَ عَيْشاً بَيْنَهُمْ ... "خَالِقِ النَّاسَ بِخُلُقِي حَسَنٍ"

“İnsanlara memleketlerinde düşmanlık yapma, zira vatanından uzakta bulunanın gözetilip kollandığı pek nadirdir.”

“Eğer aralarında yaşamak istiyorsan, o insanlara güzel ahlâkla davran.”

şiiirinin beyitlerinde, kaynağını belirtmeksizin Hız. Peygamber’in (... خَالِقِ النَّاسَ بِخُلُقِي حَسَنٍ) “...insanlara güzel ahlâkla davran.”⁷⁷ sözünü iktibas etmiştir. Verdiğimiz örneklerde tazmîn kabûlinden yapılan iktibaslarda amaç, îrâd edilen söze güç katmak ve tazmîn eden kişinin, alıntıyı şiirine uyarlama kâbiliyetini sergilemesidir.⁷⁸ Aynı şekilde şu beyitlerde de şâir,

قَالَ لِي إِنَّ رَقِيبِي ... سَتِئِيَ الْخُلُقِ فِدَارِهِ

قُلْتُ دَعْنِي وَجْهَكَ ... "الْجَنَّةُ حُفَّتْ بِالْمَكَارِهِ"

Bana dedi ki: “Beni gözetleyen kötü ahlâklı birisidir. Bu sebeple, ona hoşça davranarak şerrinden sakın.”

Ben de şöyle dedim: “Boş ver olsun. Senin cennet yüzün kötülüklerle kuşatılmıştır.”⁷⁹

Hız. Peygamber’in (حُفَّتِ الْجَنَّةُ بِالْمَكَارِهِ) “Cennet kötülüklerle kuşatılmıştır.” sözünü şiirine iktibas etmiştir.⁸⁰ Belâgatçılar Kur’ân’dan yapılan iktibas, makbûl, mübâh ve merdûd olmak üzere üç kısımda mütâlâa etmişlerdir. Şimdi bunları alt başlıklar halinde ele alalım.

a. Makbûl İktibas (الإقتباس المقبول)

Hutbe, mev’ize, sözleşme veya Hız. Peygamber’i övme vb. durumlarda yapılan

⁷⁵ el-Kehf, 18/6.

⁷⁶ İbn Hicce, *Hızânetü'l-edeb*, II, 441; Ali Cârîm, Mustafa Emîn, *el-Belâgatü'l-vâdiha*, s. 270.

⁷⁷ Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyin b. Ali (458/1066), *Şuabü'l-İmân* (thk. Ebû Hacer Muhammed Zaglûl), Beyrût 1990, VI, 244.

⁷⁸ Ali Cârîm, Mustafa Emîn, *el-Belâgatü'l-vâdiha*, s. 270.

⁷⁹ İbn Hicce, *Hızânetü'l-edeb*, II, 441-442.

⁸⁰ İlgili hadîs için bk. İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. İbrahim (235/849), *el-Musannef*, thk. Muhammed Avvâme, Cidde 2006, XIX, 162.

alıntıya denir. Bu çeşit tazmîni Hatîb İbn Nübâte çok kullanmıştır.⁸¹ Meselâ, (فَيَا أَيُّهَا الْعَقْلَةُ الْمُطْرِقُونَ، أَمَا أَنْتُمْ بِهَذَا الْحَدِيثِ مُصَدِّقُونَ، فَمَا لَكُمْ مِنْهُ لَا تُشْفِقُونَ، "فَوَرَبِّ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ إِنَّهُ لَحَقُّ مِثْلَ مَا أَنْتُمْ تَنْطِقُونَ") "Ey heveslerine kapılmış gafiller! Bu söze inanmıyor musunuz? Size ne oluyor da, söylenene dikkat edip, sakınmıyorsunuz? Yer ve göğün Rabbine yemin ederim ki bu vaad, sizin konuşmanız gibi gerçektir." sözünde görüldüğü gibi Hatîb, sözünün sonuna Zâriyât sûresinin 23. âyetini tazmîn etmiştir.⁸² Nasihat içerikli aşağıdaki beyitte de Mü'min sûresinin 18. âyetinden iktibas yapılmıştır.

لَا تَكُنْ ظَالِمًا وَلَا تَرْضَ بِالظَّلْمِ ... وَأَنْكِرْ بِكُلِّ مَا يُسْتَطَاعُ
يَوْمَ يَأْتِي الْحِسَابُ "مَا لِظُلُومٍ ... مِنْ حَمِيمٍ وَلَا شَفِيعٍ يُطَاعُ"
"Ne zalim ol, ne de zulme razı ol; engellenemeyen her zulmü kerîh gör."
"Zira hesap günü geldiğinde, zalimlerin ne bir dostu, ne de sözü dinlenir bir sefaatçileri olacaktır."⁸³

b. Mübâh İktibâs (الإقتباس المباح)

Bu tür iktibas, gazel, mektup ya da hikâye türü edebî eserlerde icrâ edilen alıntıdır. Kâdı Muhyiddîn b. Abdizzâhir'in (690/1291) şu cevâbî mektubu buna örnek teşkil eder: (أَدَامَ اللَّهُ نِعْمَةَ الْمَجْلِسِ وَلَا زَالَتْ عِزَّتُهُ مَرْهُوبَةً وَغَنَائِمُهُ مَجْلُوبَةً وَمَحْبُوبَةً، وَسَطَّاهُ) وَخَطَّاهُ هَذِي تَكْفِييَ النَّوْبِ وَهَذِهِ تَفْتَحُ أَرْضَ النَّوْبِ وَلَا بَرِحَتْ وَطَأَتْهُ عَلَى الْكُفَّارِ مُشْتَدَّةً، وَأَمَالُهَا لِإِهْلَاكِ الْأَغْدَاءِ كَرِمَاجِهِ مُمْتَدَّةً، وَلَا عَدِمَتْ الدَّوْلَةَ بِيَضِّ سَيْوفِهِ الَّتِي يُرَى بِهَا "الَّذِينَ كَذَبُوا عَلَى اللَّهِ وَجُوهُهُمْ مَسْوَدَّةٌ") "Allah, meclisinize verdiği nimetini devamlı kılsın. Öyle ki, komutanlarının heybeti, dağıttığı ganimetlerin cazibedarlığı, musibetlerin üstesinden gelen ve Nevbe'yi fetheden güç, kuvvet ve üstünlüğü sürekli olsun. Küffâr üzerindeki etkinliği artarak ve düşmanlarını yok etmeye olan arzusu mızrakları gibi uzayarak devamlı olsun. Devletimiz, sayesinde "uydurduğu şeyleri Allah'a mal edip O'nun adına yalan söyleyen kimselerin yüzlerinin kapkara kesildiği"⁸⁴ kılıçlarının parlaklığından mahrum olmasın."⁸⁵

⁸¹ Daha fazla örnek için bk. İbn Nübâte, Ebû Yahyâ Abdürrahim b. Muhammed b. İsmail (374/984), *Divan-ı hutab-i İbn Nübâte* (nşr. Abdülbasit Ünsî), Beyrût, ty., s. 9, 12, 15 vd.

⁸² Diğer örnek ve değerlendirmeleri için bk. İbnü'l-Esîr, *el-Meseli's-sâir fi edebi'l-kâtib ve's-şâir*, III, 204-205; Kazvîni, *age.*, s. 407.

⁸³ Muradî, Ebü'l-Fazl Muhammed Halil b. Ali b. Muhammed (1206/1791), *Silkü'd-dürer fi a'yâni's-sânî aşer*, Beyrut 1988, II, 306.

⁸⁴ ez-Zümer, 39/60.

⁸⁵ İbn Hicce, *Hizânetü'l-edeb*, II, 447; Kur'an'dan yapılan iktibasın cevâziyyeti hususunda bk. Bekrî Şeyh Emîn, *el-Belâgatü'l-Arabiyye fi sevbihe'l-cedid*, III, 115.

c. Merdûd İktibas (الإقتباس المردود)

Üçüncüsü ise, merdûd iktibastır. Yüce Allah'ın Kendine nisbet ederek buyurduğu kelâmını alıntı yapmak ya da herhangi bir âyeti şaka amaçlı yapılan sözde kullanmaktır. Mervân oğullarından birisinin, vâlilerinden biri hakkında kendisine getirilen şikayet dilekçesine, ﴿إِنَّ إِلَيْنَا إِيَابَهُمْ﴾ ﴿ثُمَّ إِنَّ عَلَيْنَا حِسَابَهُمْ﴾ "Onların dönüşü elbette Bize olacaktır" "Sonra da Bize hesap vereceklerdir."⁸⁶ âyetiyle imza atması, merdûd olan iktibasın birinci çeşidine örnektir. Hicr sûresinin 94. âyetinden alıntı yapılan şu şiir ise, merdûd olan sözkonusu tazmînin ikinci çeşidine misâldir.

قُلْتُ وَقَدْ أُورِدَنِي حُبَّةً ... مواردًا لَيْسَ لَهَا مَضَدَرٌ

أَفْسَدَتْ دُنْيَايَ وَلَا دِينَ لِي ... تُفْسِدُهُ "فَأَصْدَغَ بِمَا تُؤْمَرُ"

"Hiçbir kaynağı olmayan sevgisi beni kuşatmışken şöyle dedim:

"Dünyamı mahvettin, ama ifsâd edeceğin bir dinim yok. Öyleyse sana emrolunanı açıkça söyle."⁸⁷

Şâirin, aşağıdaki beyitlerin sonlarında yaptığı âyet alıntıları aynı şekilde, merdûd iktibasın mevzûbahis ikinci çeşidine misâldir.

أَوْحَىٰ إِلَىٰ عُشَاqِهِ طَرْفُهُ ... "هَيْهَاتَ هَيْهَاتَ لِمَا تُوعَدُونَ"

وَرَدْفُهُ يَنْطِقُ مِنْ خَلْفِهِ ... "لِيُمِثِلَ هَذَا فَلْيَعْمَلِ الْعَامِلُونَ"

"Bakışı sevenlerine şunu fısıldıyor: "Size vaad olunan şey pek uzaktır!"⁸⁸

"Takipçisi ise arkasından şöyle diyor: "İşte çalışanlar böylesi için çalışsın!"⁸⁹

Örneklerde görüldüğü üzere, şaka amaçlı îrâd edilen beyitlerin sonuna âyetler tazmîn edilmiştir.⁹⁰

Edebiyatçıların bazıları -örneğin İbnü'l-Esîr (637/1239)- âyet veya hadîsten yapılan tazmîn türünü bir başka açıdan iki kısma ayırır. 1) Küllî tazmîn: Sözkonusu âyet veya hadîsin bütün metninin söze katılması. 2) Cüz'î tazmîn: İlgili âyet ya da hadîsin bir parçasının kelâma dahil edilmesidir. İbnü'l-Esîr, Kur'an'dan olduğu belirtmeksizin Kur'an âyetlerinin herhangi bir söze katılmasını bazı kimselerin doğru bulmadığını, ancak bu görüşe kendisinin katılmadığını söyler.⁹¹ Kimi belâgat alimleri -örneğin Safedî (764/1363)-, cüz'î tazmînin küllî tazmînden daha

⁸⁶ el-Gâşîye, 88/25, 26.

⁸⁷ Muradî, *Silki'd-dürer fi a'yâni's-sânî aşer*, II, 306.

⁸⁸ el-Mü'minûn, 23/36.

⁸⁹ es-Sâffât, 37/61.

⁹⁰ İbn Hicce, *Hızânetü'l-edeb*, II, 440.

⁹¹ İbnü'l-Esîr, *el-Meseli's-sâir fi edebi'l-kâtib ve's-şâir*, III, 200.

bedî' olduğunu ve dinleyici üzerinde daha çok etki bıraktığını belirtmişlerdir.⁹²

Bir diğer zâviyeden iktibas, alıntı yapılan kısmın, ilk bulunduğu sözdeki anlamının değişip değişmemesine göre iki kategoriye ayrılır. 1)Yapılan alıntının sadece lafız değil aynı zamanda mânâsının da iktibas edilmesi, yani mânâsında herhangi bir değişikliğin olmamasıdır. Harîrî'nin (516/1122), (فَلَمْ يَكُنْ إِلَّا كَلِمَاحِ الْبَصْرِ) (أَوْ أَقْرَبَ) "O bir göz kırpması veya daha az bir zamandır." sözünde Nahl sûresinin 77. âyetinden yaptığı alıntı bunun bir örneğidir. Zira sözkonusu âyette de aynı anlam murâd edilmiştir. 2)Alıntının mânâsında değişikliğin meydana gelmesi ve iktibasta sadece lafızların kullanılmasıdır. İbn Rûmî'nin (283/896),

لَئِنْ أَخْطَأْتُ فِي مَدْحِكَ ... مَا أَخْطَأْتُ فِي مَنْعِي

لَقَدْ أَنْزَلْتُ حَاجَاتِي ... "بِوَادٍ غَيْرِ ذِي زَرْعٍ"

"Ben seni övmeye hata ettimse de, sen beni mahrûm bırakmada hata etmedin"

"Demek ki, ihtiyaçlarımı faydasız bir kimseye arz etmişim."

beyitlerinden ikincisine İbrâhîm sûresinin 37. âyetinden yaptığı alıntı bu tür iktibasın örneğidir. Çünkü bu beyitte şâir, kendisinden fayda beklenmeyen bir adamı kinâyeli olarak anlatmak istemiştir. Oysa âyette anlatılan yer Mekke'dir. Görüldüğü gibi iktibasta bulunulan kısım asıl anlamının dışına çıkarılmış, mecâzî bir anlamda kullanılmıştır. Bu şekilde iktibas yapmak câiz görülmüştür.⁹³

Netice itibariyle Arapça gramerinde tazmîn, ister fiil, ister isim, isterse harfte olsun, bir lafzın anlam boyutunun genişlemesi çerçevesinde mütâlaa edilmekte, bu yönüyle de mecâz bahsi ile ilişkili görülmektedir. Buna ilaveten aynı kavram Arap edebiyâtında farklı bir anlam taşımakta; edebî ürünlere, gerek Kur'an, gerek şiir, gerekse nesir türü eserlerden yapılan alıntılar için bir terim olarak kullanılmaktadır. Böylelikle Arap Dilinde tazmîn teriminin kullanım alanı, gramer ve edebiyât olmak üzere iki ana sahada mütâlaa edilmektedir.

⁹² Safedî, *el-Gaysü'l-mescem fî şerhi lâmiyyeti'l-acem*, I, 119-120.

⁹³ İbn Hicce, *Hizânetü'l-edeb*, II, 441.